

<https://helda.helsinki.fi>

Ei enää risti ja miekka? Uskonto ja politiikka Latinalaisessa Amerikassa

Vuola, Elina Inkeri Tellervo

Gaudeamus

2019-03

Vuola , E I T 2019 , Ei enää risti ja miekka? Uskonto ja politiikka Latinalaisessa Amerikassa .
julkaisussa H Pesonen , T Sakaranaho & S Paukkunen (toim) , Uskonto ja
maailmanpolitiikka . , 13 , Gaudeamus , Helsinki , Sivut 283-299 .

<http://hdl.handle.net/10138/309733>

---

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

13

EI ENÄÄ RISTI JA MIEKKA? USKONTO JA POLITIIKKA LATINALAISessa AMERIKASSA

Elina Vuola

Latinalainen Amerikka on valtava alue, jonka maiden välillä on suuria eroja. Se on samanaikaisesti kristillisin ja eriarvoisin maanosia. Tuloerot maiden sisällä ovat suuret, ja monet maat ovat edelleen luokkayhteiskuntia, joiden taloudellista ja yhteiskunnallista kehitystä rampauttaa laajamittainen köyhyys. Vaikka Latinalaista Amerikkaa tavataan pitää katolisuuden tyyssijana, alueen uskonnollinen kenttä on viidenkymmen vuoden aikana muuttunut huomattavasti. Latinalainen Amerikka on maallistunut mutta myös uskonnollisesti monimuotoistunut. Uskonnottomien määrä on kasvanut ja ennen kaikkea helluntailainen protestanttisuus voimistunut. Myös afrikkalaisperäiset uskonnot ovat monessa maassa vahvoja. Vaikka katolinen kirkko on samalla menettänyt vaikutusvaltaansa, sillä on edelleen huomattava painoarvo useimmissa alueen yhteiskunnissa ja poliittisissa järjestelmissä.

Tässä luvussa tarkastellaan ensisijaisesti katolisen kirkon poliittista asemaa Latinalaisessa Amerikassa, mutta huomiota kiinnitetään myös viime vuosikymmeninä kehittyneeseen uskonnolliseen monimuotoisuuteen. Poliitiikka ymmärretään tässä laajassa mielessä niin, että se sisältää myös kansalaisyhteiskunnan toiminnan.

Latinalaisen Amerikan muuttuva uskonnollinen kenttä

Eurooppalainen katolisuus tuotiin väkipakolla Amerikan mantereelle hiukan yli viisisataa vuotta sitten, ja roomalaiskatolinen kirkko on ainoa valloituksen alusta meidän päiviimme saakka säilynyt merkittävä yhteinäinen instituutio. Kun siirtomaavalta loppui ja Latinalaisen Amerikan maat itsenäistyivät 1800-luvulla, kirkko koki muutoksia, mutta yhtä kaikki se säilyi. Katolisuus sekoittui – ja sitä sekoitettiin tietoisesti – alusta asti alueen alkuperäisten uskomusjärjestelmien kanssa. Eurooppalaisten saapumista edeltäneiden esikolumbiaanisten uskomusten nivoutuminen katolisuuteen on johtanut siihen, että latinalaisamerikkalainen katolisuus on varsin omaperäistä. Siinä yhdistyy amerikkalainen, eurooppalainen ja afrikkalainen perintö.

1900-luvun loppupuolelta lähtien alueen uskonnollinen kenttä on selvästi muuttunut. Yhtäältä katolinen kirkko jakaantui suhtautumisessaan 1960- ja 1970-luvuilla monessa maassa valtaan nousseisiin sotilasdiktatuureihin sekä niiden harjoittamaan väkivaltaan ja ihmisoikeusrikkomuksiin. Tästä kirkon sisäisestä konfliktista syntyi niin kutsuttu vapautuksen teologia. Toisaalta kukaan ei kyennyt ennustamaan helluntailaisuuden nopeaa kasvua. Tällä hetkellä näyttää ensimmäistä kertaa viiteensataan vuoteen siltä, että katolinen kirkko on Latinalaisessa Amerikassa menettänyt monopoliasemansa. Argentiinalainen sosiologi Fortunato Mallimaci tosin esittää, että alueella ”ei ole enää katolista monopolia, mutta katolinen hegemonia jatkuu”.¹ Tällä hän tarkoittaa sitä, että vaikka katolinen kirkko on menettänyt jäseniä sekä maallistumisen että protestanttikirkkojen kasvun myötä, katolisuudella on edelleen paljon kulttuurista, moraalista ja yhteiskunnallista vaikutusvaltaa.

Noin puolet maailman kristityistä, 1,1 miljardia ihmistä, on roomalaiskatolisia. Heistä noin 40 prosenttia elää Latinalaisessa Amerikassa. Kolme maailman katolisimmasta maasta sijaitsee Latinalaisessa Amerikassa: Brasilia, Meksiko ja Kolumbia. 1900-luvun alussa latinalaisamerikkalaisista 94 prosenttia oli katolilaisia, mutta nykyään heitä on enää noin 70 prosenttia. Vastaavasti protestanttien osuus on kasvanut sadassa vuodessa yhdestä prosentista liki viidennekseen alueen asukkaista. Eri arvioiden mukaan noin 15–20 prosenttia latinalaisamerikkalaisista on protestantteja. Heistä kaksi kolmasosaa on helluntailaisia, joten protestanttisuuden kasvu alueella on siis ennen muuta helluntailaisuuden kasvua. Tilastot ovat suuntaa antavia, ja protestanttien määrä eri maissa

vaihtelee huomattavasti. Helluntailaisuudella on ollut vetovoimaa varsinakin Keski-Amerikassa, Chilessä ja Brasiliassa.

Uskonnottomina itseään pitävien määrä on niin ikään kasvanut, ja vuonna 2014 jo kahdeksan prosenttia latinalaisamerikkalaisista määritteli itsensä uskonnottomaksi. Uskonnottomuuden yleistyminen Latinalaisessa Amerikassa on osa maailmanlaajuisista trendiä: ihmiset vieraantuvat järjestäytyneiden uskontojen piiristä, vaikka maallistuminen ei suoraan merkitsekään uskontojen vetäytymistä yksityiselämän alueelle ja uskonnon yhteiskunnallisen merkityksen vähenemistä.

Uskonnollisen kentän muuttumisella on vaikutuksensa myös politiikkaan ja yhteiskuntaan: nykyään uskonnollisia yhteisöjä on selvästi aiempaa vaikeampi yksiselitteisesti liittää tiettyyn poliittiseen suuntaukseen tai ideologiaan. Poliittiset valinnat eivät ole entiseen tapaan riippuvaisia uskonnosta silloinkaan, kun yksilöllä on selkeä uskonnollinen identiteetti.

Roomalaiskatolinen kirkko: monopolista moninaisuuteen

Katolisuus oli erottamaton osa 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa käynnistynyttä Amerikan valloitusta. Koska Kolumbus luuli saapuneensa Intiaan, uudesta mantereesta käytettiin pitkään harhaanjohtavaa termiä Intia tai Länsi-Intia ja sen asukkaista puhuttiin intiaaneina. Valloituksen alkuvaiheessa kirkon johto luovutti *real patronato de las Indias*-sopimuksella (Intioiden kuninkaallinen patronaattioikeus) Espanjan ja Portugalin kruunuille täyden vallan Amerikkaa koskeissa asioissa, hengelliset asiat mukaan lukien. Tämä ilmensi paitsi maallisen ja uskonnollisen vallan yhteenliittymää myös kirkon alisteista asemaa jopa sen omissa asioissa. Lisäksi sopimus muodosti valloituksen juridisen perustan: valloitus oikeutettiin alkuperäisasukkaiden kristillistämällä. Tähän liittyi pitkin 1500-lukua käyty keskustelu heidän ihmisyydestään ja oikeuksistaan sekä oikeutetusta sodasta heitä vastaan. Keskustelun ääripäitä edustivat yhtäältä käsitys alkuperäisväestön täydestä ihmisyydestä ja siitä kumpuavasta oikeudesta hallita omia maitaan ja toisaalta näkemys heidän olemuksellisesta alemmuudestaan eurooppalaisiin verrattuna. Ristin ja miekan liitossa on mahdotonta erottaa toisistaan poliittisia, taloudellisia ja uskonnollisia ulottuvuuksia. Katolinen kirkko olikin koko siirtomavallan ajan, 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin, merkittävä vallanpitäjä.

Kirkon asema muuttui vasta Amerikan valtioiden itsenäistymisen myötä 1800-luvulla. Nuorissa tasavalloissa kirkko menetti aikaisemman taloudellisen ja laillisen asemansa. Lainsäädäntö maallistettiin, ja kirkko ja valtio erotettiin ainakin muodollisesti toisistaan. Useimmissa maissa valtion ja kirkon suhde pysyi kuitenkin edelleen likeisenä. Tältä ajalta on peräisin katolisen kirkon liittoutuminen konservatiivipuolueiden kanssa. Uudet itsenäiset valtiot pyrkivät nimittäin toteuttamaan ennen muuta liberalismiin ihanteita.

Uusi murtuma katolisen kirkon ja valtion suhteissa tapahtui sotilas-diktatuurien aikakaudella 1960- ja 1970-luvuilla. Kirkko joutui ottamaan kantaa sotilashallitusten epädemokraattiseen toimintaan, opposition vainoon ja järjestelmällisiin ihmisoikeusrikkomuksiin. Kirkko jakautui johtoaan myöten: osa piispoista veljeili diktaattorien kanssa, osa taas puolusti ihmisoikeuksia ja arvosteli sotilashallitusten toimia oman henkensäkin uhalla. Jälkimmäisistä tunnetuin lienee El Salvadorin arkkipiispa Oscar Romero, joka ammuttiin kirkon alttarille kesken messun vuonna 1980. Aikakauden melskeessä syntyi myös köyhien puolesta-puhujana tunnettu pääosin katolinen suuntaus vapautuksen teologia (*teología de la liberación, teologia da libertação*). Se oli kirkon sisäinen uudistusliike, mutta kyse oli myös viisisataavuotisen eurooppalaisen teologian uudelleentulkinnasta Latinalaisen Amerikan todellisuudesta käsin. Yhteiskunnallisesti sitä voidaan pitää osana alueen laajapohjaista demokratialiikettä.²

Kansalaisyhteiskunnan yhteys uskontoon tuli näkyväksi vapautuksen teologiassa. Diktatureja, ihmisoikeusrikkomuksia ja köyhyyttä vastustanut osa katolista kirkkoa pohjusti maaperää demokratisoitumiselle. Kirkon suojissa toimineet ryhmät olivat diktatuurien aikana usein ainoita toimivia kansalaisjärjestöjä. Moniääninen ja aktiivinen kansalaisyhteiskunta, jonka syntyy katolinen kirkko monin paikoin myötävaikuttanut, on sittemmin tuonut kokonaan uudenlaisia teemoja diktatuurien jälkeisen ajan demokraattisiin yhteiskuntiin.

Kansalaisyhteiskunta on haastanut perinteisiä puolueita yhteiskunnallisissa kysymyksissä, jotka ovat suurille ihmisryhmille polttavia ja vaikuttavat ihmisten arkeen monin tavoin. Tällaisia ovat muun muassa ympäristöasiat ja erityisesti niiden yhteys köyhyyteen (esimerkiksi kaivosteollisuus, ilmastonmuutos, maa- ja metsätalouden oikeudet), alkuperäiskansojen oikeudet ja niihin kohdistuvat loukkaukset, lisääntymis- ja seksuaaliterveyteen ja naisten asemaan liittyvät seikat sekä seksuaali- ja

sukupuolivähemmistöjen tilanne. Monissa maissa afrikkalaisperäinen väestö on joutunut kärsimään monitahoisesta rasisisesta syrjinnästä. Kaikissa näissä tapauksissa köyhyys pahentaa ongelmia entisestään.

Katolisen kirkon ja valtion perinteinen suhde on murtunut sekä sisältä- että ulkoapäin. Kirkon johto pyrkii edelleen pitämään kiinni vuosisataisesta vaikutusvallastaan niin julkisen kuin yksityisenkin alueella. Tämä näkyy keskittymisenä seksuaali- ja perhe-etiikkaan, jossa latinalaisamerikkalainenkin katolisuus edustaa konservatiivista ja muuttumattomaa linjaa. Poikkeusta ei ole tehnyt edes köyhyyden vastaisen taistelun airuena esiintynyt argentiinalainen paavi Franciscus, vaikka seksuaaliterveyteen liittyvät kysymykset ovat olennaisia varsinkin köyhille naisille. Kyse ei ole vain ihmisten yksityiselämän asioista, koska laittomat abortit, ehkäisyvälineiden puute tai niiden käyttämättä jättäminen sekä paikoin korkea äitiyskuolleisuus ovat suuria kansanterveydellisiä ja yhteiskunnallisia ongelmia.

Kansalaisyhteiskunta on horjuttanut perinteisten puolueiden asemaa myös laajentamalla käsitystä demokratiasta. Katolinen kirkko tukee monessa maassa puolueita ja poliitikkoja, ja kirkolta myös aktiivisesti haetaan tukea. Selkeimmin tämä näkyy seksuaalietiikan ja perhepoliittisten kysymysten kohdalla. Tässä mielessä kirkolla on edelleen paljon yhteiskunnallista vaikutusvaltaa. Vireä kansalaisyhteiskunta edistää maallistumista, kun se kyseenalaistaa uskonnon, politiikan ja lainsäädännön läheisen linkittymisen. Vaikka useimmissa Latinalaisen Amerikan maissa kirkko ja valtio on muodollisesti erotettu toisistaan, katolisuus on edelleen alueella kansalaisuskonto hiukan samaan tapaan kuin luterilaisuus Suomessa ja sen vaikutusvalta on suuri.

Protestanttiset kirkot ja helluntailaisuuden kasvu

Protestanttisuuden esitetään usein saapuneen Latinalaiseen Amerikkaan kolmessa aallossa. Näistä ensimmäinen ajoittuu 1800-luvulle, jolloin mantereelle tulivat lähinnä eurooppalaisten siirtolaisten mukana niin sanotut historialliset protestanttikirkot (*iglesias históricas*), ennen muuta metodistit, baptistit, luterilaiset ja reformoidut. Toisessa aallossa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa alueelle saapui paitsi varhaisen helluntailaisuuden edustajia myös adventisteja, Jehovan todistajia ja mormoneita – tosin kahta jälkimmäistä ei suoranaisesti määritellä protestanttikirkoiksi.

Kolmannen aallon muodostaa uusprotestanttisuus, erityisesti helluntailaisuus, joka on kasvanut voimakkaan lähetystyön seurauksena 1960-luvulta lähtien.

Alueen vanhat protestanttiset kirkot toimivat varsinkin Keski-Amerikassa kriittisinä ääminä sotilashallituksia vastaan. Esimerkiksi El Salvadorin luterilainen kirkko, jonka kanssa Suomen evankelis-luterilainen kirkko on tehnyt yhteistyötä, auttoi salvadorilaisia pakolaisia naapurimaassa Nicaraguassa. Sen toiminta on muutenkin monilta osin verrattavissa katolisen kirkon työhön köyhien parissa sekä sotilasdiktatuurien aikana että niiden jälkeen. Latinalaisen Amerikan vanhat protestanttikirkot tekevät keskenään paljon yhteistyötä muun muassa koulutuksen saralla: useassa maassa toimii korkeatasoisia protestanttisia oppilaitoksia. Vanhat protestanttiset kirkkokunnat eivät ole juurikaan osallistuneet puoluepolitiikkaan, mutta ne ovat olleet aktiivisesti mukana kansalaisyhteiskunnan toiminnassa.

Helluntailaisuus ei ole keskittynyt kirkkokunta vaan liike, jolla on hajautettu johtajuus. Latinalaisessa Amerikassa sen suurin haara tunnetaan nimellä *Asambleas de Dios*. Helluntaiherätyksen juuret ovat 1800-luvun loppupuolen Yhdysvalloissa. Helluntailaisuuden tyypillisiä piirteitä ovat kirjaimellinen raamatuntulkinta, pelastuskeskeisyys, aktiivinen käännytystyö, karismaattisuus (muun muassa armolahjat kuten parantaminen ja kielillä puhuminen) sekä henkilökohtaisen kääntymyksen korostus. Latinalaisessa Amerikassa liike on voimakkain Etelä-Meksikossa ja Keski-Amerikassa sekä Brasiliassa ja Chilessä. Arviot helluntailaisten määrästä vaihtelevat paitsi luotettavan tilastoinnin puutteen vuoksi myös siksi, että ihmisten uskonnollinen identiteetti saattaa olla monikerroksinen. Eniten helluntailaisia on Guatemalassa ja Hondurasissa, ehkä jopa 40 prosenttia väestöstä. Muualla Keski-Amerikassa sekä Chilessä ja Brasiliassa helluntailaisia on noin 15 prosenttia väestöstä.

Helluntailaisuuden paikoin räjähdysmäiselle kasvulle on esitetty monia eri syitä. Yleisimpiä selitysmalleja ovat helluntailaisuuden suhde talouteen ja menestykseen, karismaattisuuteen, sukupuoleen ja politiikkaan. Helluntailaisuuteen kääntyminen on nähty reaktiona tai vastauksena taloudelliseen marginalisoitumiseen, sillä se antaa vähintäänkin toivoa taloudellisesta ja sosiaalisesta noususta niin yksilön kuin yhteisön tasolla. Tämä puolestaan liittyy helluntailaisuuden tarjoamaan vaihtoehtoiseen ”sosiaaliseen pääomaan”, kuten koulutukseen.

Helluntailaisuuden yksilökeskeisyyden ja henkilökohtaisen kääntymyksen korostuksen on tulkittu – edellisiin liittyen – tarjonneen

mahdollisuuden radikaaliin elämäntapojen muutokseen. Varsinkin köyhien perheiden kohdalla miesten alkoholismien ja vastuuttomuuden on katsottu motivoineen naisia yhtäältä etsimään yhteisöllistä tukea ja toisaalta houkuttelevaan miestä(kin) muuttumaan. Helluntailaisuuden ihanteisiin nimittäin kuuluu päihitteettömyys ja tiukka seksuaalimoraali sekä eronteko ”maailmalliseksi” katsottuun elämäntapaan. Varsinkin miesten on mahdollista edetä nopeasti ja vähällä koulutuksella korkeisiin asemiin helluntaiseurakunnissa. Pastorit voivat myös perustaa perheen toisin kuin katolisessa kirkossa. Yksilön suoran jumalasuhteen ja maallikkouden korostaminen voi puolestaan näyttäytyä vaihtoehtona katolisuuden pappiskeskeisyydelle ja hierarkkisuukselle, joskin näitä piirteitä ilmenee myös helluntaiseurakunnissa.

Kuten edellä todettiin, Latinalaisessa Amerikassa katolisella kirkolla ja valtiolla on aina ollut kiinteä suhde. Helluntailaisuudessa politiikkaan ja valtioon on perinteisesti asennoiduttu hyvin toisella tavoin. Poliittikaan osallistumista ei ole pidetty tärkeänä, kun hengellinen todellisuus on asetettu yhteiskunnallisten kysymysten edelle. Samalla helluntailaisuuden vetovoimaa erityisesti köyhien ja marginalisoituneiden ihmisten keskuudessa selittää osaltaan se, että liike tarjoaa jäsenilleen konkreettista apua ja tukea ja sen lupaama elämänmuutos on hyvin käytännönläheinen. Helluntaiseurakunnat muodostavat tiiviin ja tukevan yhteisön suurkaupunkien juurettomille ihmisille. Tämä helluntailaisuuden yksilöä auttava yhteiskunnallis-sosiaalinen eetos on pikkuhiljaa laajentunut käsittämään myös puoluepoliittisen toiminnan oikeiksi katsottujen arvojen edistämiseksi. Helluntailaisuudesta ammentava politiikka tulee olemaan Latinalaisessakin Amerikassa kasvava ilmiö.

Afrikkalaisperäiset uskonnot, juutalaisuus ja islam

Latinalainen Amerika ei ole koskaan ollut vain kristitty tai roomalaiskatolinen. Suulliseen perinteeseen pohjautuvilla rituaalikeskeisillä afrikkalaisperäisillä uskonnoilla, kuten Kuuban santerialla ja palo montella, Brasilian candomblélla ja umbandalla sekä Haitin vodoulla, on paljon kannatusta. Afrikkalaisperäisten uskontojen harjoittajia on Latinalaisessa Amerikassa arviolta viisitoista miljoonaa.³

Juutalaisia alueella on noin puoli miljoonaa. Heistä suurin osa elää Argentiinassa, erityisesti Buenos Airesissa, jossa on yksi Amerikan

kaksoismantereen suurimmista juutalaisyhteisöistä. Myös Brasiliassa on merkittävä juutalaisvähemmistö, ja siellä sijaitsee lisäksi alueen vanhin, vuonna 1636 rakennettu synagoga. Juutalaisia on tullut Latinalaiseen Amerikkaan eri vaiheissa. On viitteitä siitä, että jo ensimmäisten valloittajien mukana olisi saapunut myös juutalaisia. Tätä puoltaa se, että juuri Amerikan valloituksen aikaan juutalaiset ja muslimit karkotettiin Iberian niemimaalta, mikäli he eivät suostuneet kääntymään kristinuskoon. 1800-luvun lopussa juutalaissiirtolaisia muutti Latinalaiseen Amerikkaan varsinkin Itä-Euroopasta. Kolmas vaihe osuu holokaustin aikaan, jolloin Euroopan juutalaisia pakeni myös Latinalaiseen Amerikkaan, erityisesti Argentiinaan. Se ei kuitenkaan osoittautunut antisemitismistä vapaaksi alueeksi, vaan diktatuurin ja vuosien 1976–1983 niin kutsutun likaisen sodan (*guerra sucia*) aikana juutalaisiin kohdistui vainoa, joka ei perustunut pelkästään heidän poliittisiin mielipiteisiinsä. Myös entisiä natseja muutti samoihin maihin kuin heidän vainoamiaan juutalaisia.

Latinalaisamerikkalaisia muslimeja arvioidaan olevan nelisen miljoonaa. Suurin osa heistä asuu englanninkielisellä Karibialla ja Brasiliassa. Palestiinalaisia pakolaisia on kaikkialla Latinalaisessa Amerikassa. Ennen palestiinalaisia sinne muutti muslimeja nykyisten Espanjan ja Portugalin alueilta, missä heidän asemansa oli käynyt 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa tukalaksi. Kolmannen muslimiryhmän muodostivat siirtomaa-aikana afrikkalaiset orjat, joiden mukana islam rantautui eritoten Karibian alueelle. Muita vähemmistöuskontoja ovat muun muassa 1800-luvun puolivälissä syntynyt baha'í, jonka kannattajia arvioidaan olevan alueella hiukan alle miljoona, sekä buddhalaisuus, jota seuraa reilu puoli miljoonaa latinalaisamerikkalaista. Buddhalaiset ovat merkittävä uskonnollinen vähemmistö esimerkiksi Perussa ja Brasiliassa maiden suurehkon japanilaistaustaisen väestönosan ansiosta. Näidenkin vähemmistöuskontojen kohdalla tilastot ovat epäluotettavia, joskin suuntaa antavia.

Uskonnon vaikutus yhteiskuntaan ja politiikkaan

Katolisen kirkon sisäinen jakautuminen diktatuurien aikana vaikutti yhtäältä alueen demokratisoitumiseen ja kansalaisyhteiskunnan voimistumiseen sekä toisaalta kirkon yhteiskunnallisen merkityksen vähenemiseen. Englantilainen yhteiskuntatieteilijä David Lehmann käyttää termiä *basismo*, ”ruohonjuurisuus”, kuvaamaan latinalaisamerikkalaisten

uudenlaista organisoitumista diktatuurien aikana ja niiden jälkeen.⁴ Katolisella kirkolla oli tässä tärkeä sija. Se asettui väkivaltaisista ja epädemokraattisista hallintoja vastaan kansalaisyhteiskunnan edustajana ja sikäli luopui perinteisestä vallanpitäjiä myötäilevästä roolistaan. Tämän uuden asennoitumisen edellytyksenä puolestaan olivat ennen kaikkea muutokset, joita tehtiin kirkon sisällä. Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen (1962–1965) jälkeiset muutokset vaikuttivat katolisen kirkon itseymmärrykseen, sisäiseen demokratisoitumiseen ja laajempaan merkitykseen kaikkialla maailmassa, myös Latinalaisessa Amerikassa.⁵ Vatikaanin toisessa kirkolliskokouksessa katolinen kirkko muuttui sekä sisäisesti että suhteessaan yhteiskuntaan ja toisiin kirkkokuntiin. Kirkko nykyäikaisti monia toimintatapojaan ja antoi tukensa jäsentensä aktiiviselle yhteiskunnalliselle osallistumiselle (ks. myös luku 5).

Toisen maailmansodan jälkeen syntyneet kristillisdemokraattiset puolueet ovat olleet useassa Latinalaisen Amerikan maassa vaikutusvaltaisia. Ne pyrkivät katolisen sosiaaliopin pohjalta toimimaan ”kolmantena tienä” oikeiston ja vasemmiston välissä, mutta 1980-luvulla niistä tuli varsinkin Keski-Amerikan maissa sortohallitusten kulisseeja. Nykyään kristillisdemokraattisella puolueella on poliittista painoarvoa vain Chilessä.⁶

Kansalaisyhteiskunnan voimistuminen ja yhteiskuntien moniarvoistuminen ovat myös murentaneet katolisen kirkon asemaa. Syitä on kirkossa itsessäänkin: huomion kiinnittäminen lähinnä vain seksuaalimoraalin teemoihin ja niiden politisoiminen ovat vähentäneet kirkon arvovaltaa köyhyyteen, ihmisoikeuksiin ja rauhaan liittyvissä kysymyksissä. Kirkko näyttää keskittyvän julkisuudessa asioihin, joita suurin osa latinalaisamerikkalaisistakin pitää yksityisasiaina. Tässä mielessä katolinen kirkko on hukannut mahdollisuuksiaan toimia laajempana yhteiskunnallisena vaikuttajana, jollainen rooli sillä oli aiemmin.

Todellisuudessa tilanne ei kuitenkaan ole aivan näin yksiselitteinen. Kirkolliset tahot ovat välittäneet rauhansopimuksia muun muassa Keski-Amerikan, Kolumbian ja Perun konflikteissa, toimineet eri maiden totuuskomissioissa sekä ajaneet aktiivisesti maareformia ja köyhien oikeuksia (esimerkiksi Brasiliassa). Monissa yhteiskunnallisissa kysymyksissä osa kirkosta on liittoutunut tällaisten laajempaa demokratiaa tavoittelevien kansalaisjärjestöjen ja kansanliikkeiden kanssa. Tämä on jatkoa kirkon aiemmalle roolille aktiivisena yhteiskunnallisena ja moraalisenä vaikuttajana kamppailussa köyhyyttä ja ihmisoikeusloukkauksia vastaan sekä demokratian puolesta.

Samalla kirkko on kuitenkin toiminut vähintään yhtä aktiivisesti – paikka paikoin jopa aggressiivisesti – seksuaalimoraaliin liittyvissä kysymyksissä, joista keskeisimmiksi ovat nousseet abortti ja homoseksuaalisuus. Se on jyrkästi vastustanut abortin laillistamista sekä laillisen statuksen myöntämistä samaa sukupuolta olevien liitoille. Joissakin maissa kuten El Salvadorissa aborttilainsäädäntö onkin demokratian kaudella kiristynyt johtaen abortin tehneiden naisten vangitsemiseen. Kirkon näkemyksillä on tällaisissa kysymyksissä painoarvoa, koska poliitikot eivät halua leimautua kirkon ja sen vaaliman moraalin vastustajiksi. Poliitiikan tutkija Mala Htunin mukaan kirkolla on sitä enemmän vaikutusvaltaa, mitä heikommin valtiolliset instituutiot toimivat.⁷ Toisaalta on muistettava, että kuten diktatuurien aikana katolisen kirkon sisällä, piispoja myöten, vallitsee yhtenäisestä opista huolimatta suurikin erimielisyyksiä.⁸

Latinalaisen Amerikan protestanttisilta kirkoilta puuttuu katolisen kirkon pitkä historia yhteiskunnan tukipylväänä ja siihen liittyvä poliittinen vaikutusvalta. Käsitys helluntailaisuudesta ja muista protestanttikirkkoista yksilökeskeisinä ja kaikkea maalliseksi katsottua hylkivinä on kuitenkin yksipuolinen. Yksilön korostaminen voi olla demokratisoivaa niin uskonnollisen yhteisön sisällä kuin laajemminkin yhteiskunnassa. Historian painolastin puuttuminen saattaa mahdollistaa protestanttisesta perinteestä ammentaville poliittisille toimijoille uudenlaisia tapoja vaikuttaa ympäröivään yhteiskuntaan. Helluntailaisuudessa keskeinen sosiaalityö auttaa köyhiä ja marginalisoituneita varsin konkreettisesti. Yksisilmäinen, usein kielteinen kuva uusprotestanttisista kirkkoista perustuu suurten kaupunkien megakirkkoihin, joissa karismaattiset johtajat kahmivat valtaa ja omaisuutta itselleen ja joissa köyhille uskotellaan kääntymisen tuovan myös materiaalista hyvinvointia. Yleistävät tulkinnat johtavat helposti siihen, ettei tunnisteta helluntaiseurakuntien ja muiden protestanttisten kirkkojen moninaisuutta. Yleinen termi *evangélico*, ”evankelinen”, niputtaa yhteen hyvin erilaisia uskonnollisia yhteisöjä.

Useimmissa latinalaisamerikkalaisissa maissa protestantisilla kirkkoilla on jo lähtökohtaisesti erilainen muodollinen ja juridinen asema kuin katolisella kirkolla. Etäisyys valtioon on mahdollistanut toisenlaisen julkisen roolin, jossa yhteydet valtaapitäviin eivät ole olleet niin keskeisiä. Monesta maasta löytyy kuitenkin nykyään protestanttisesta taustasta tulevia poliitikkoja – esimerkiksi Brasiliassa heitä on oikeistosta

vasemmistoon.⁹ Nähtäväksi jää, muodostuuko latinalaisamerikkalaisen helluntailaisuuden määrääväksi piirteeksi perinteinen ruohonjuuritason auttamistyö vai uskonnollista, materiaalista ja poliittista vaikutusvaltaansa lisäävät johtajat.

Keski-Amerikan Guatemalasta, Hondurasista ja Nicaraguasta on viimeisten vuosikymmenien aikana tullut Latinalaisen Amerikan protestanttisimpia maita. Muutos osuu kutakuinkin yhteen niiden verisen lähihistorian kanssa. Vahvinta protestanttisuus näyttäisi olevan Guatemalassa, jonka väestöstä valtaosa kuuluu erilaisiin alkuperäiskansoihin. Maan protestanteista 80 prosenttia on helluntailaisia. Guatemalassa helluntailainen kenraali Efraín Ríos Montt toimi maan diktaattorina sisällissodan verisimmässä vaiheessa 1980-luvun alussa. Suuresta määrästäan huolimatta helluntailaiset eivät ole Keski-Amerikassa kuitenkaan muodostaneet merkittävää poliittista voimaa toisin kuin esimerkiksi Brasiliassa ja Kolumbiassa.¹⁰ Pew-tutkimuskeskuksen mukaan katoliset ja protestantit koko Latinalaisessa Amerikassa ovat pääasiallisesti yhtä mieltä siitä, että uskonnolla ei pitäisi olla vaikutusta valtiolliseen politiikkaan ja että hallitusten ei tulisi edistää uskonnollisia arvoja.¹¹

Kirkon ja valtion suhteita Latinalaisen Amerikan ainoassa kommunistisessa maassa eli Kuubassa tutkineen kirkkohistorioitsija Petra Kuivalan mukaan katolinen kirkko on 2000-luvulla omaksunut roolin, jossa se yhtäältä kommentoi yhteiskunnan tilaa ja toisaalta pyrkii kehittämään sitä. Kuten vallankumouksen alkuvuosina se muodostaa vastaäänen valtiolle ja kommunistiselle politiikalle. Varsinkin viime vuosina kirkko on myös korostanut kirkon ja valtion yhteistyön merkitystä yhteiskunnalliselle kehitykselle. Joulukuussa 2014, kun Kuuban ja Yhdysvaltain presidentit Raúl Castro ja Barack Obama ilmoittivat vuonna 1961 katkenneiden diplomaattisuhteiden palauttamisesta, Obama paljasti, että aloitteen keskusteluille oli tehnyt paavi Franciscus, joka oli kirjeitse vedonnut presidentteihin yhteisymmärryksen saavuttamiseksi. Vatiikaani oli lisäksi isännöinyt ensimmäisiä kahdenvälisiä keskusteluja. Sittemmin, syyskuussa 2015, Franciscus vieraili itse Kuubassa.¹²

Brasilian afrikkalaisperäisiin uskontoihin perehtynyt antropologi Elina Hartikainen nostaa kiinnostavalla tavalla esiin niiden julkisen ja yhteiskunnallisen aktivoitumisen 2000-luvulla. Sytykkeenä toimivat muun muassa eräiden uusprotestanttisten kirkkojen kannattajien hyökäykset candomblén seuraajia vastaan. Hartikaisen mukaan kyse on

aiemmin epäpoliittiseksi itsensä mieltäneiden ryhmien järjestäytymisestä uudenlaisen afrobrasilialaisen uskonnollisen kansalaisuuden ympärille. Sille on keskeistä muusta yhteiskunnasta poikkeava eettis-uskonnollinen identiteetti ja eetos. Uuden afrobrasilialaisen kansalaisuuden ytimessä on vaatimus uskonnollisen monimuotoisuuden kunnioittamisesta.¹³

Uskonto, ulkopoliittikka ja kansainväliset suhteet

Autoritaarisuudesta ja epädemokraattisista hallituksista ei olla Latinalaisessa Amerikassa päästy eroon, vaikka tilannetta ei voikaan verrata aiempien vuosikymmenten sotilasdiktatuurien aikaan. Laajalle levinneestä demokratiasta huolimatta alueella on epädemokraattisia hallituksia, jotka vetoavat pitkään populismin ja autoritaarisen miesjohtajuuden perinteeseen. Uskontoon viittaaminen on ollut siinä yksi juonne. Populistihallinnot erityisesti Kuubassa, Venezuelassa ja Nicaraguassa ovat kosiskelleet kansalaistensa tukea julistamalla anti-imperialistista retoriikkaa. Maat ovat ajautuneet kansainväliseen paarialuokkaan lähinnä epädemokraattisuutensa vuoksi. Venezuelassa siitä on seurannut taloudellinen katastrofi ja pakolaisuus. Nicaraguan presidentti Daniel Ortega on tehnyt täyskäännöksen suhteessaan katoliseen kirkkoon, jota hän vielä 1980-luvulla, vasemmistolaisten sandinistien ensimmäisellä valtakaudella, piti ulkovaltojen ja rikkaiden maanomistajien kätyrinä. Epädemokraattiset käytännöt ovat johtaneet kehitysyhteistyön lakkauttamiseen maassa.

Katolisen kirkon suhde autoritaarisuuden perintöön on kahtalainen: yhtäältä kirkko on aina tukenut vallanpitäjiä, jopa kaikkein epädemokraattisimpia, toisaalta se on ollut ensimmäisten joukossa arvostelemassa vallan väärinkäyttöä. Chileläissosiologi Cristián Parkerin mukaan uskonnolla ei ole selvää yhteyttä siihen, miten ihmiset suhtautuvat demokratiaan tai autoritaarisuuteen. Latinobarómetro-kyselytutkimuksen perusteella lähinnä helluntailaisten kohdalla voidaan havaita lievää taipumusta poliittiseen välinpitämättömyyteen. Kuten aiemmin todettiin, valtaosin katolisella vapautuksen teologialla oli monessa maassa kytköksiä paitsi erilaisiin kansanliikkeisiin myös poliittiseen vasemmistoon, joskin suhteet olivat usein myös ristiriitaiset. Joka tapauksessa Parker katsoo, että uskonnonvastaisuus ei enää leimaa latinalaisamerikkalaista

vasemmistoa. Myönteisempi asenne uskontoon ei kuitenkaan automaattisesti koske katolista kirkkoa.¹⁴

Vuonna 2013 paaviksi valittu argentiinalainen Jorge Mario Bergoglio eli Franciscus on muuttanut katolisen kirkon julkista profilia edeltäjiinsä nähden. Franciscus on onnistunut parantamaan katolisen kirkon julkisuuskuvaa maailmanlaajuisesti. Hän on aidosti pyrkinyt dialogiin erilaisten yhteiskunnallisten tahojen kanssa eikä ole samalla tavalla hirttäytynyt oikeaoppisuuden ja kirkon hierarkian vaalimiseen kuin edeltäjänsä. Franciscus on ensimmäinen latinalaisamerikkalainen ja ylipäätään ei-eurooppalainen paavi. Vapautuksen teologia on vaikuttanut Franciscukseen ainakin sikäli, että hän on puhunut voimakkaasti köyhien puolesta sekä ahneutta ja epäoikeudenmukaisuutta vastaan. Franciscus on jesuiitta – siinäkin ominaisuudessaan ensimmäinen paavi – jonka toiminnassa jesuiittasääntökunnan eetos näkyy yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ajamisessa sekä tiedon ja tieteiden arvostamisessa. Nämä heijastuvat esimerkiksi Franciscuksen *Laudato si'*-kiertokirjeessä (”Ole ylistetty”, 2015), joka käsittelee ilmastonmuutosta ja muita globaaleja ongelmia. Toisaalta paavi on edeltäjiensä tapaan puolustanut kirkon perinteistä seksuaalieettistä opetusta, jossa ei huomioida nykytieteen käsityksiä väestönkasvun, naisten aseman, ympäristökriisien ja köyhyyden yhteydestä.

Aiemmin Vatikaani tulkitsi Latinalaisen Amerikan tilannetta – mukaan lukien kirkon asettumista köyhien ja vainottujen puolelle sekä vapautuksen teologiaa – kylmän sodan asetelmien läpi. Varsinkin puolalaissyntyinen paavi Johannes Paavali II:n ymmärsi alueen tapahtumat ensisijaisesti kommunismin ja kapitalismin vastakkainasettelun kautta, eikä hän kyennyt näkemään, millaisessa tilanteessa Latinalaisen Amerikan katolinen kirkko ja sen jäsenet oikeistodiktatuurien aikana olivat.

Itä-Euroopan sosialistiset valtiot ja Latinalaisen Amerikan oikeistodiktatuurit murtuivat väljästi ottaen samoihin aikoihin. Kansalaisyhteiskunnan vahvistuminen nakersi sekä reaalisosialismin että oikeistodiktatuurien poliittista ja moraalista legitimitettä. Tässä prosessissa kristillisillä kirkkoilla oli eroavaisuuksista huolimatta osin samankaltainen rooli niin Itä-Euroopassa kuin Latinalaisessa Amerikassa. Molemmissa merkittävä osa kirkkoja muuttui vallanpitäjistä kansalaisyhteiskunnan edustajiksi. Muutos ei kuitenkaan ollut täydellinen eikä lopullinen. Antikommunisminsa vuoksi Johannes Paavali II ei ymmärtänyt Itä-Euroopan ja Latinalaisen Amerikan maiden kansanliikkeiden

samankaltaisuutta, koska jälkimmäisessä vallassa olivat oikeistolaiset, ”kristilliset”, joskin epädemokraattiset sotilashallitukset.¹⁵ Tämän toteaa myös Chicagon Loyola-yliopiston johtaja, jesuiittaveli Michael J. Garanzini haastattellessani häntä lokakuussa 2014:

Vatikaani tulkitsi vapautuksen teologiaa kommunismin ja kapitalismin vastakkainasettelun läpi. Franciscus tulkitsee vapautuksen teologiaa vallan ja vallan puutteen, rikkauden ja köyhyyden linssin läpi. Franciscus tajuaa, millaisissa oloissa suurin osa maailman ihmisistä elää. Hän ei takerru valtaan, ikään kuin maailma riippuisi hänestä – mikä oli Johannes Paavali II:n ja Benediktus XVI:n ongelma.¹⁶

Garanzini kuitenkin muistuttaa, ettei Franciscus ole vapautuksen teologi. Silti Franciscuksen tausta argentiinalaisena ja jesuiittana vaikuttaa hänen tapaansa toimia kuten myös hänen suhtautumiseensa vapautuksen teologiaan. Garanzinin mukaan katolisessa kirkossa on palattu Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen kaltaiseen avoimuuden aikaan, jossa pyritään arvioimaan kirkon roolia yhteiskunnassa ja maailmassa. Tilanne ja kirkon kohtaamat ongelmat ovat nyt toisenlaiset, mutta ”omahyväinen hierarkkisuus ei ole voittanut katolilaisten sydämiä puolelleen. Tästä kertoo myös kirkon suhtautuminen seksuaalisen hyväksikäytön skandaaliin. Kirkko on menettänyt valtavasti moraalista auktoriteettiaan.”¹⁷

Köyhyyden nostaminen katolisen kirkon keskeiseksi kysymykseksi on vapautuksen teologian selkeää antia. Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen vaikutus oli erityisen suuri Latinalaisessa Amerikassa. Latinalais-amerikkalaiset piispat loivat vuonna 1968 Medellínissä pohjan ”köyhien kirkolle”, joka keskittyy köyhien ja alistettujen aseman parantamiseen. Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen hengessä pidetty Medellínin piispainkokous oli merkittävä, koska siellä kirkko sitoutui instituutiona vapautuksen teologian innoittamiin ajatuksiin. Jos on totta, kuten jesuiitta Garanzini uskoo, että Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen henkeen on jälleen palattu, se ilmenee tältä osin myös Franciscuksen toiminnassa.

Katolisen kirkon globaali vaikutusvalta on viime vuosikymmeninä näkynyt erityisesti YK:n puitteissa, varsinkin naisten asemaa ja väestökysymyksiä käsitelleissä konferensseissa ja niiden seurantakokouksissa (ks. myös luvut 4 ja 5). Latinalaisessa Amerikassa katolinen kirkko on

suurin yksittäinen este konferenssien päätösten toimeenpanolle. Päätökset ovat koskeneet ennen muuta abortin laillistamista ja panostamista nykyaikaiseen perhesuunnitteluun. Muutosta näissä asioissa ei ole tapahtunut Franciscuksenkaan aikana. Joka tapauksessa on tärkeä ymmärtää, miten katolinen kirkko käyttää vaikutusvaltaansa ja minkälaisesta opillisesta ajattelusta kirkon edustamat näkemykset kumpuavat. Latinalaisen Amerikan protestanttisilla kirkkoilla ei vastaavanlaista kansainvälistä roolia ole. Monessa pääosin katolisessa maassa on kuitenkin luotu juuri seksuaalietiikkaan liittyvissä kysymyksissä ekumeenisia alliansseja, jotka useimmiten vastustavat muutoksia aborttilainsäädäntöön. Samalla nämä tahot eivät ole juurikaan esittäneet varteenotettavia vaihtoehtoisia keinoja köyhien naisten terveyden ja elämänlaadun parantamiseksi.

Inhimillisen kehityksen edistämisessä ja YK:n kestävän kehityksen tavoitteiden saavuttamisessa niin kutsutun globaalin etelän, myös Latinalaisen Amerikan, uskonnollistaustaiset toimijat ovat tärkeässä asemassa. Tämä koskee kaikkia kristillisiä kirkkoja ja uskontoja. Kahden viime vuosikymmenen aikana on tullut entistä tärkeämmäksi ymmärtää uskonnon monimuotoinen vaikutus kehitykseen. Monet uskonnollistaustaiset järjestöt (*faith based organizations*, FBO), joihin voidaan katsoa kuuluviksi myös kirkot, niiden avustus- ja lähetysjärjestöt sekä ekumeeniset yhteistyöelimet, ovat merkittäviä kansainvälisesti verkotuneita ruohonjuuritason toimijoita. Myös Latinalaisen Amerikan kohdalla niiden moninainen, toisinaan ristiriitainenkin luonne on tarpeen ymmärtää, jotta köyhyyden, naisten aseman ja ilmastonmuutoksen kaltaisiin ongelmiin voitaisiin löytää ratkaisuja.¹⁸

Uskonnon ristiriitainen merkitys

Latinalainen Amerikka on 2000-luvun alkupuolella uskonnon suhteen hyvin erinäköinen kuin sata tai vain viisikymmentä vuotta sitten. Keskeisimmät muutokset ovat maallistuminen, uskonnollisen kentän moninaistuminen, helluntailaisuuden kasvu ja katolisen kirkon vaikutusvallan väheneminen. Jälkimmäinen ei kuitenkaan tarkoita, etteikö katolinen kirkko edelleen vaikuttaisi merkittävästi latinalaisamerikkalaisiin yhteiskuntiin. Viisisataavuotisen historiansa aikana Latinalaisen Amerikan katolinen kirkko on käynyt läpi monenlaisia kriisejä ja se on joutunut mukautumaan uudenlaisiin yhteiskunnallisiin oloihin. Kirkon

sisäiset jakolinjat ovat tulleet näkyvämmiksi myös Latinalaisessa Amerikassa: pedofiiliaskandaali, opillisten käsitysten ristiriitaisuus käytännön todellisuuden kanssa naisten asemaan ja seksuaalietiikkaan liittyvissä kysymyksissä sekä lähihistorian traumaattinen jakautuminen suhteessa sotilasdiktatuureihin vaikuttavat kirkon asemaan siinä missä helluntailaisuuden leviäminen ja maallistuminenkin.

Erilaisista protestanttisista taustoista tulevia poliittisia johtajia ja ryhmiä on päässyt valtaan jo useassa maassa. Sekä uudet että aiemmin näkymättömiin jääneet uskonnolliset traditiot, kuten afrikkalaisperäiset uskonnot, pyrkivät mukaan yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Jonkinlainen hybridisyys, uskonnollisten identiteettien monikerroksisuus, ei ole alueella uusi ilmiö. Jotta uskonnon merkitys Latinalaisessa Amerikassa voidaan todella ymmärtää, on välttämätöntä ottaa huomioon uskonnollisen identiteetin suhde etniseen identiteettiin, sukupuoleen sekä taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen asemaan.

Latinalaisen Amerikan maat ovat aktiivisesti sitoutuneet YK:n uusien kestävä kehityksen tavoitteiden toteuttamiseen. Jo aiempien vuosituhtaus-tavoitteiden osalta tulokset olivat myönteisiä. Esimerkiksi äärimmäisessä köyhyydessä elävien ihmisten määrä alueella laski vuoden 1990 jälkeen neljännesvuosisadassa kolmestatoista neljään prosenttiin. Brasiliassa pidettiin vuonna 2012 niin sanottu Rio+20-konferenssi, ja maa on pyrkinyt ottamaan johtavan roolin uusien kehitystavoitteiden toteuttamisessa. Brasilian uusi presidentti Jair Bolsonaro näyttää kuitenkin olevan vesittämässä monia näistä. Hän ajaa esimerkiksi Amazonian sademetsien suurempaa hyödyntämistä ympäristönsuojelun ja alkuperäiskansojen oikeuksien kustannuksella. ”Tropiikin Trumpiksi” kutsuttu Bolsonaro on nationalisti, populisti ja oikeistokonservatiivi, joka perustelee monia ajatuksiaan uskonnolla. Muodollisesti hän on katolinen, mutta hän on jo pitkään ollut läheisessä suhteessa helluntailaiseen kirkkoon, joka jakaa hänen seksuaalieettiset näkemyksensä (abortin ja samaa sukupuolta olevien avioliiton vastustus).¹⁹ Erilaiset protestanttiset tahot muodostavatkin Bolsonaron merkittävän kannattajaryhmän.

Mikäli nykyinen kehityssuuntaus alueella jatkuu, sekä maiden välinen että niiden sisäinen eriarvoisuus luultavasti vähenee. Eri maiden tilanteissa on kuitenkin suuria eroja, ja joidenkin tavoitteiden toteutuminen näyttää erityisen vaikealta.²⁰ Uskonnon näkökulmasta yksi vaikeimmista asioista on seksuaali- ja lisääntymisterveys, jolla on välitön yhteys köyhyyteen ja naisten aseman parantamiseen. Monissa latinalaisamerikkalaisissa

maissa katolisen kirkon toiminta esimerkiksi YK:n piirissä koetaan ongelmalliseksi, koska kirkon katsotaan torpedoivan kehitystavoitteiden toteutumista. Toisaalta kirkon johto on vaatinut köyhyyden kitkemistä ja ilmastomuutoksen ottamista vakavasti. Tässä paavi Franciscus on ollut erityisen aktiivinen. Kirkon rooli ongelmien ratkaisemisessa on siis monitahoinen ja jopa ristiriitainen.

Latinalaisen Amerikan maiden toiminnassa YK:ssa ja niiden suhteissa esimerkiksi Euroopan unioniin uskonto näyttelee nykyään merkittävää osaa oikeastaan juuri seksuaali- ja lisääntymisterveyttä sekä naisten asemaa koskevissa kysymyksissä. Alueen ulkopoliittisissa suhteissa sinänsä uskonnolla sen sijaan ei ole suurta painoarvoa. Latinalainen Amerikka voi kuitenkin edelleen toimia myönteisenä esimerkkinä siitä, miten uskonnolla voi olla myös rakentava rooli siirryttäessä väkivaltaisesta sotilashallinnosta demokratiaan.

13 EI ENÄÄ RISTI JA MIEKKA? USKONTO JA POLITIIKKA LATINALAISESSA AMERIKASSA

Kirjoitus perustuu osittain tekijän aiemmin julkaistuihin artikkeleihin Vuola 1999 ja Vuola 2011 sekä yhteisartikkeliin Karjalainen & Vuola 2014.

Ellei toisin mainita, tilastotiedot ovat peräisin yhdysvaltalaisen Pew Research Centerin tilastoista (www.pewresearch.org).

1. Mallimäki 2015.
2. Vapautuksen teologiasta ks. Vuola 1991; sen nykytilasta ks. Vuola 2008.
3. Steigenga & Cleary 2007.
4. Lehmann 1990.
5. Casanova 2001.
6. Levine 2009, 416.
7. Ks. Htun 2009, 353, 357–358.
8. Romero 2009, 386.
9. Levine 2009, 417.
10. Garrard-Burnett 2016.
11. Pew Research Center 2014.
12. Kuivala 2015.
13. Hartikainen 2017.
14. Parker 2016, 21–23.
15. Ks. Vuola 2008.
16. Garanzini 2014.
17. Garanzini 2014.
18. Uskonnon ja kehityksen suhteesta ks. Vuola (toim.) 2015.
19. *The Atlantic* 24.1.2018.
20. Nicolai ym. 2016.